

УДК 141.7:177.1](477)

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i27.914>**М. Т. Костенко**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9191-0576>

аспірантка кафедри філософії

Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ ЯК ФІЛОСОФСЬКА ПРОБЛЕМА

Питання людської гідності нині набуває особливого значення. Становлення відкритого демократичного суспільства й правової держави в Україні передбачає заміну старих авторитарних зовнішніх способів регулювання поведінки людей на нові, внутрішні регулятори, орієнтовані на особистостей з більш високим рівнем гуманістичної моральності. Одним із таких регуляторів є почуття власної гідності, оскільки саме через нього здійснюється найбільш ефективний моральний спосіб корекції поведінки людини, яка добровільно у цілковитій гармонії зі своїми почуттями й переконаннями здійснює вчинки, що відповідають моральним вимогам суспільства.

Важливість дослідження цієї теми пояснюється деформуванням і руйнацією духовних основ суспільства, зведенням у культ лише матеріальних цінностей. Значення гідності деактуалізується, при цьому події, що відбуваються в сучасному українському соціумі, вказують на необхідність виявлення інтересу для її глибинного аналізу та сучасної інтерпретації. Актуальність і своєчасність дослідження людської гідності супроводжується незначною кількістю наукових праць, виконаних в етико-філософському напрямі з огляду на історичний контекст.

Метою статті є характеристика людської гідності як філософської проблеми.

Говорячи про ступінь розроблення проблеми, маємо зазначити, що людська гідність була предметом дослідження І. Якухна [9], В. Малахова [4], П. Кравченка [3], М. Дойчика [2], Д. Усова [6]. Науковці, аналізуючи сучасні погляди та суспільно-політичні обставини в українському суспільстві, надали визначення поняття «гідність». Філософсько-правовий аналіз гідності та її структурних елементів здійснила О. Грищук [1]. Н. Чиренко [7], досліджуючи психологічні особливості особистості, здійснила структурний аналіз поняття «гідність». С. Шаракане [8] у дисертації проілюстрував визначення поняття «гідність» у різноманітні її конотації, враховуючи чинники, які надавали їй абсолютно нового змісту під час трансформації до зовнішніх обставин.

Попри наявність чималої кількості розробок, у яких розглядається людська гідність, у сучасному науковому дискурсі відчувається гострий дефіцит системного філософського дослідження людської

гідності. Таке дослідження дає можливість визначити передумови становлення та значення людської гідності для соціуму, що сприятиме розкриттю природи цього поняття, закладаючи основу його концептуальної характеристики в умовах сьогодення.

Значна кількість етичних, соціально-правових, філософських досліджень ідеї гідності, визначення її поняття та структури не внесла чіткого розуміння її сутності. Сьогодні вона трансформувалась у поняття зі змістом, яке, як зазначив М. Дойчик, має антиномічний характер і в будь-яких ситуаціях, дебатах, переговорах дає можливість захистити подвійну позицію.

Різноманіття підходів до тлумачення людської гідності, що існує сьогодні, як зазначає М. Дойчик, постає рецепцією етимологічного змісту поняття «гідність». Раніше воно визначалося як відповідність соціокультурним вимогам чи становому походженню [2, с. 23].

Водних випадках, як слушно зауважив М. Дойчик, поняття «гідність» використовують, щоби позначити мінову вартість чи вимір об'єкта, події (номінал монети, товару, гідну працю, гідну винагороду), в інших випадках його використовують для позначення статусу та суспільної значимості особистості. Варто погодитися з М. Дойчиком і підсумувати, що економічні конотації визначення людської гідності були сформовані під час цивілізаційних трансформацій, проте саме завдяки цьому було закладено морально-етичний фундамент для утвердження права на повагу до цінностей людини, що є основою існування соціуму на сучасному етапі розвитку цивілізації [2, с. 218].

У сучасній науковій думці можна чітко побачити тенденцію до визначення гідності як етичної категорії, за допомогою якої позначається самоцінність особистості чи моральна самооцінка людини в соціумі. М. Дойчик зауважує, що провідну роль у процесі розвитку поняття «гідність» відіграла пануюча на певному історичному етапі соціальна програма, а також людський ідеал, що їй відповідав, адже саме ці критерії задають вектор трансформації ціннісної системи соціуму [2, с. 220].

Людська гідність, як і всі етичні категорії, протягом багатьох століть є відображенням реальних суспільних відносин. У зв'язку зі зміною економічних, соціальних, політичних умов існування суспільства трансформується зміст етичних

категорій. І. Якухно досить влучно зазначив, що вони мають конкретно-історичний характер. Зважаючи на суспільну нерівність та диференціацію сучасного українського соціуму (за інтересами, сферами діяльності тощо), можемо сміливо констатувати, що етичні категорії мають ще й суспільно-груповий характер [9, с. 36].

Етичні категорії є формами наукового аналізу моральних цінностей та ідеальними моделями моральних взаємовідносин, які реалізуються в певних конкретно-історичних умовах. Вивчення категорій етики збагачує людину знанням моральних оцінок, дає більш вільну та правильну орієнтацію в моральній практиці. Однією з таких є гідність [9, с. 42].

Звернемось до найпоширенішого визначення гідності у наукових колах: «гідність – категорія етики, яка виражає уявлення про цінність усякої людини як особи, це особливе моральне ставлення людини до самої себе і ставлення до неї суспільства, в якому визнається цінність особи» [9, с. 122]. Відповідно до цього визначення гідності, варто виокремити два основні аспекти. З одного боку, усвідомлення людиною власної гідності є формою самосвідомості та самоконтролю особи. Утвердження та підтримка своєї гідності передбачають здійснення відповідних особі моральних вчинків (або, навпаки, не дають змогу людині діяти нижче своєї гідності). У цьому сенсу розуміння гідності є одним зі способів усвідомлення людиною своєї відповідальності перед собою. З іншого боку, гідність особи вимагає від інших людей поваги до неї, визнання за людиною відповідних прав та можливостей, високої вимогливості до неї. Таким чином, особиста гідність є вираженням тієї вищої міри історичного розвитку людини, яка відповідає певним умовам її суспільної життєдіяльності [9, с. 123].

В. Малахов визначає гідність як внутрішню самооцінку особистості, власних якостей, здібностей, світогляду, свого суспільного значення. Гідність – це зворотна сторона честі, думка людини про саму себе, її самооцінка, усвідомлення власних моральних якостей, потреба людини у схваленні своїх вчинків самою собою. Таким чином, гідність – це показник моральної цінності людини, еталон визначення моральності людини [4, с. 186].

Гідність – це не лише ціннісне ставлення особистості до самої себе і ставлення до неї інших людей, але й форма прояву самосвідомості і самоконтролю, на яких будується вимогливість людини до самої себе. Поняття «гідність» тісно пов'язане з такими властивостями особистості, як совість, честь, відповідальність. Погодимось з Ж. Усмановим у тому, що всі загальнолюдські цінності складають онтологічну основу всіх правових і політичних норм. Їхня сутність визначається за принципом «Я існую, отже, я маю гідність».

Основна соціальна цінність полягає у тому, що гідність людини не в тому, що вона є основною продуктивною силою у створенні матеріальних і духовних багатств, а в тому, що особистість існує в просторі і часі як самостійна одиниця, що має свої цілі, свої недоторкані права і свободи в соціумі [6].

Розглядаючи гідність як етичну категорію у широкому та вузькому значеннях, Д. Усов [5] зауважив, що «категорією «гідність» в етиці прийнято позначати об'єктивну цінність особистості, її соціальну значимість як відповідну, адекватну людській сутності, тобто ту якість, за якої людина чинить так, як належність її сутності і призначенню, як повинна чинити саме людина. У широкому сенсі слово «гідність» означає цінність людини для інших людей, для суспільства незалежно від її соціального стану, професії, національності» [5, с. 60]. Важливо зазначити, що людська гідність у вузькому сенсі – це самооцінка людини себе як значимої для оточення, для суспільства. Вузький сенс конотації людської гідності передбачає, що людська гідність – це позитивне оціночно-емоційне ставлення до себе [5, с. 62–63].

На думку Д. Усова, людина, яка має почуття власної гідності усвідомлено ставиться до себе як до учасника суспільних відносин, моральної діяльності, розуміє свої права та обов'язки, належно їх виконує. Почуття гідності, як зазначає науковець, посилюється, якщо особистість усвідомлює свою відповідальність за власні здібності й можливості, значущість своєї активності та творчості. Таким чином, людська гідність є системною єдністю моральних якостей особистості [5, с. 64].

Отже, пропонуємо визначити гідність як етичну категорію, що є об'єктивною, суспільно-моральною цінністю особистості, самооцінкою людини, осмисленою гордістю за себе, усвідомленням своєї відповідальності та значущості власних вчинків у суспільних відносинах.

Цікавий підхід до визначення гідності навела О. Грищук [1], яка охарактеризувала цю етичну категорію у філософсько-правовому контексті, враховуючи базові цінності сучасного суспільства. Вона дійшла висновку про те, що саме в усвідомленні людиною своєї цінності, тобто своєї гідності як автономного суб'єкта суспільства, слід шукати коріння похідних цінностей людини.

О. Грищук довела, що носієм людської гідності є автономна особистість, яка має чітко виражену індивідуальність, чіткий життєвий план, сформовані погляди на життя, власну систему цінностей, здійснює зважений, самостійний вибір [1, с. 211]. Саме ці ознаки є основними для виокремлення людського існування серед інших форм буття. На думку дослідниці, гідність поєднує позитивні здобутки та ілюструє гуманістичний рівень особистості, впливає на її поведінку, формує аксіологічну систему кожної людини [1, с. 213].

Володіти гідністю – означає бути гідним повноцінного буття, наповненого значущими для людського життя цінностями, без яких його сенс перетворюється на уповільнене існування. Моральний аспект проблеми гідності людини представлений у праці С. Шаракане, який визначив гідність як найважливіший параметр життєдіяльності людини, що має, крім гуманістичного, морального і ціннісного смислів, соціально-економічну конотацію [8, с. 16].

У семантиці поняття «гідність», як зазначив дослідник, присутні кілька значень: по-перше, позитивний вимір, що належить як об'єкту, події, так і суб'єкту; по-друге, усвідомлення власної цінності, тобто «бути на щось здатним», «кращим, чудовим»; по-третє, статус людини, її суспільна значущість, тобто «та оцінка, яку їй надає держава». Це свідчить про багатшаровість досліджуваного поняття, використання його для підкреслення цінності, чесноти, переваги, а також користі, вартості. При цьому в основі «Я-концепції» особистості лежить базисна гідність, що розуміється як невід'ємна, невідчужувана властивість кожної особистості, яка є основною підставою універсальності прав людини [8, с. 17].

У різноманітні конотації поняття «гідність» економічна зводить гідність до знатності роду, походження, добробуту й багатства, естетична – до почуття піднесеного і прекрасного, соціокультурна вказує на статус і суспільну значущість людини, формулює протест проти втрати цінності людського буття.

Цікавою є думка С. Шаракане [8] про парадоксальне існування гідності. Науковець зазначив, що людська гідність – це індикатор якості буття особистості, який у реальному світі супроводжується різноманітними парадоксами. Парадокс іміджу обумовлений тим, що зовнішнє оформлення, яке демонструє атрибути гідності, є симуляцією, яка не має прямого відношення до особистих характеристик і якостей людини, але задає певний код сприйняття. Парадокс призначення виникає у зв'язку з розумінням гідності як відповідності своєму призначенню, знання якої людині не дано. Парадокс нелогічності вказує на те, що гідність не належить до низки абстрактних понять, але припускає переживання власної цінності. Однак поняття «гідність особистості» тісно пов'язане із законом, правами людини, принципами громадянської діяльності [8, с. 27].

Проаналізувавши наукові думки, маємо зазначити, що гідність є не просто культурним ідеалом, цінністю, але й детермінантом особистих цінностей, таких як свобода, справедливість, рівність.

Під час етико-філософської розвідки ми досить часто зустрічали у статтях ототожнення людської гідності з поняттям «гідність людини», які зовні нібито не відрізняються одне від одного. Проте, як зазначив П. Кравченко [3], необхідно розтлумачення обох понять, адже вони є змістовно різними.

Варто зауважити, що поняття «гідність людини» в наукових дослідженнях розглядається у зв'язку з конкретною особою, тоді як поняття «людська гідність» – як етична категорія, що включає уявлення про ознаку особистості взагалі, ключову цінність, що вирізняє її серед інших істот [3, с. 1]. Гідність, за визначенням П. Кравченка, є складним особистісним елементом свідомості та емоційної сфери, саморегулятором поведінки, відповідальності та переживання за свої вчинки й дії. На думку дослідника, людська гідність виникає ще в родовому суспільстві, у процесі усвідомлення свого «Я» особистістю, водночас усвідомлена гідність з'являється у процесі посилення чи тамування почуттів, під час взаємодії у соціумі [3, с. 2].

Погодимось з П. Кравченком у тому, що людська гідність, розкриваючи себе у всіх сферах людського існування та суспільних відносин, є найскладнішим елементом моральної свідомості людини, усвідомленням вимог суспільства. Гідність – це відповідальність перед собою та суспільством за поведінку, дії, вчинки; трансформуючись у саморегулятор поведінки, вона виконує сьогодні не менш важливу функцію, а саме функцію джерела самовдосконалення особистості, регулятора поведінки та, найважливіше, морального надбаня суспільства. [3, с. 2].

Охарактеризувавши визначення людської гідності як основної етичної категорії, маємо дослідити її структуру. О. Гришук запропонувала власне розуміння гідності, що складається з таких елементів, як об'єктивна сторона (людська гідність); суб'єктивна сторона (гідність людини); суб'єкт (носій) та об'єкт (зміст, змістовна сторона) гідності. Під об'єктивною стороною розуміється самоцінність людської гідності, суспільне значення, роль людини як соціально-духовної істоти. На думку дослідниці, об'єктивна сторона людської гідності – це незалежність від конкретної особи і рівність для всіх оточуючих [1, с. 298]. Суб'єктивною стороною людської гідності О. Гришук називає залежність етичної категорії від поведінки особи в буденному житті, своєрідну самооцінку, суб'єктивне відображення цієї цінності. Отже, людська гідність – це внутрішня самооцінка власної цінності, основою якої є схвалена суспільством моральна самосвідомість та готовність її захищати за будь-яких умов.

Суб'єктом людської гідності є її носій, кожна людина з будь-якими біологічними, соціальними, матеріальними характеристиками. Об'єктом людської гідності, за визначенням О. Гришук, є зміст самооцінки особистості, тобто моральні здібності, риси характеру, поведінка, місце людини у соціумі та державі [1, с. 306].

Визначивши провідні складові елементи людської гідності, маємо зауважити, що вони

перебувають у безперервному взаємозв'язку, утворюючи ту визначальну ознаку людини, що звеличує її серед інших істот, надає морального сенсу її існуванню, вказує на провідні суспільні цінності [1, с. 311].

Не менш важливою частиною дослідження сутності людської гідності є її критерії та показники. Саме за їх допомогою можна визначити рівень людської гідності в суспільстві. Так, Н. Чиренко визначила три критерії людської гідності, такі як реалістичний образ «Я», мотивація досягнення, саморегуляція поведінки. Гідність – це не лише оцінка власної відповідності якостям соціуму, але й усвідомлення власної цінності як людини загалом, як конкретної особистості, як представника певної соціальної групи. Гідність, згідно з першим показником, – це сприйняття власного реалістичного образу в соціумі, його комфортне розуміння і піднесення у різних сферах діяльності. Другим показником рівня людської гідності є мотивація досягнення. Тісно пов'язуючись із психологічними поняттями, мотивація досягнення допомагає представляти себе в соціумі, доводити та захищати свої права, брати до уваги потенціал та можливість, підтримувати власне повноцінне буття. Саморегуляція особистості – це показник рівня людської гідності, за яким реальне буття людини визначається її соціальною роллю. Соціальний досвід засвоюється не тільки внаслідок впливу суспільства, але й через внутрішній світ, у якому відображається ставлення людини до всіх процесів, що відбуваються навколо [7, с. 5].

Таким чином, можна говорити про те, що почуття гідності відповідає таким показникам, як сформованість власного реалістичного образу «Я», який включає розуміння та орієнтацію у своїх чеснотах, вадах, усвідомлення своєї цінності та цінності інших; мотивація досягнення, що включає впевненість у своїх можливостях, уміння реалізувати задумане; особливості вольової сфери, що проявляється у власній силі, тобто у здатності до саморегуляції поведінки в соціумі.

Отже, вивчення змісту гідності як філософсько-етичної категорії дає нам змогу дійти таких висновків. Категорія гідності людини пов'язується переважно з цінністю людини та оцінкою її значення і місця в суспільстві та державі. Аналіз теоретичних джерел дав змогу стверджувати, що людська гідність є складним системним утворенням, заснованим на взаємодії внутрішньоособистісних і зовнішньосоціальних детермінант розвитку. Структуру гідності складають об'єкт і суб'єкт, об'єктивна й суб'єктивна сторони. Людська гідність відповідає таким показникам, як реалістичний образ «Я», мотивація досягнення, саморегуляція поведінки. Таким чином, гідність є базовою людською цінністю, що визначає вектор розвитку її моральності, місця в суспільних відносинах.

Література

1. Грищук О. Людська гідність у праві: філософські проблеми. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2007. 428 с.
2. Дойчик М. Ідея гідності в історії європейської філософії : монографія. 2-ге вид., доп. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, 2018. 394 с.
3. Кравченко П. Гідність людини як ціннісний принцип її соціального буття. Полтава : ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2003. С. 1–5.
4. Малахов В. Честь і гідність. Етика : курс лекцій. Київ : Либідь, 1996. С. 182–188.
5. Усов Д. Сучасна філософія свободи: контрактualістичний вимір. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2016. Вип. 9–10 (157–158). С. 59–70.
6. Усманов Ж. Понятие «достоинство человека» и его научно-философская сущность. *Молодой ученый*. 2015. № 10. С. 1530–1532. URL: <https://moluch.ru/archive/90/18536> (дата звернення: 20.02.2020).
7. Чиренко Н. Почуття власної гідності: структура поняття. *Позашкільля (Шкільний світ)*. 2009. № 9. С. 4–5.
8. Шаракшанэ С. Достоинство человека: опыт философско антропологического осмысления : автореф. дисс. ... канд. философ. наук : спец. 09.00.13. Ростов-на-Дону, 2007. 29 с.
9. Якушно І. Етика: духовні засади : навчально-методичний посібник. Житомир : Полісся, 2016. 198 с.

Анотація

Костенко М. Т. Людська гідність як філософська проблема. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню людської гідності як об'єкта сучасного етико-філософського дискурсу. Автор, враховуючи трансформаційні процеси у поглядах на людські цінності та права, визначає гідність як базову людську цінність, що визначає вектор розвитку її моральності, місця в суспільних відносинах.

У статті здійснено філософсько-етичний аналіз людської гідності. Охарактеризовано її сутність, структурні елементи. Опрацьовано різноманіття підходів до тлумачення змісту гідності людини. У дослідженні детально висвітлено актуальну історико-філософську проблематику. Визначено методологічні принципи розуміння гідності людини як однієї з визначальних ідей існування громадянського суспільства. Опрацьовано та інтерпретовано доробок сучасних учених-філософів про людську гідність. Доведено, що людська гідність є духовним та моральним ідеалом, з якого випливають такі соціальні цінності, як свобода, справедливість, рівність.

У статті завдяки опрацюванню сучасних наукових досліджень проілюстровано проблему формування людської гідності та її значення в соціумі. Наведено аналіз компонентів феномена гідності. Розкрито структуру та умови становлення гідності особистості. Описано такі складові частини гідності людини, як суб'єкт, об'єкт, суб'єктивна сторона та об'єктивна сторона. Акцентовано увагу на показниках гідності людини. Доведено, що почуття гідності відповідає таким показникам, як сформованість власного реалістичного образу «Я», мотивація досягнення, особливості вольової сфери.

Автор доводить важливість поваги до гідності людини як невід'ємного атрибуту існування суспільства. У статті систематизовано численні характеристики гідності як найважливішої моральної якості та вищої цінності. Виявлено місце і значущість проблеми у філософсько-етичному напрямі. Визначено головні закономірності формування гідності людини. Поглиблено знання з етико-філософської проблематики людської гідності як ключової моральної цінності у становленні соціуму, нації, держави.

Ключові слова: гідність, честь, соціум, сучасність, категорія, цінності, мораль, культура, людина, відповідальність, совість.

Summary

Kostenko M. T. Human dignity as a philosophical problem. – Article.

The article is devoted to the study of human dignity as an object of modern ethical and philosophical discourse. The author, taking into account the transformation processes in views on human values and rights, defines dignity as a basic human value that determines the vector of development of its morality, place in social relations.

The article presents a philosophical-ethical analysis human dignity. Characterized by its nature, structural elements. Researched the etymological origins of the concept of "human dignity". Processed a variety of approaches to the interpretation of the content of human dignity. In the study discussed in detail the topical issues historic and political. Provides the methodological underpinnings of understanding human dignity as one of the defining ideas of the existence of civil society. Processed and interpreted the contribution of scientists-

philosophers from different eras and areas of human dignity. It is proved that human dignity is a spiritual and cultural ideal that gave rise to such social values as freedom, justice, and equality.

In article from positions of modern scientific research highlights the problem of forming of self-esteem of the individual and its importance in society. The analysis of the components of the phenomenon dignity. The structure and conditions of formation of the dignity of the individual. Described the following components of human dignity: the subject, object, subjective side and the objective side. Focused on the indicators of human dignity. Analyzed that the sense of dignity corresponds to the following indicators: formation of a realistic self-image of "I", which involves understanding and orientation in their virtues, vices, awareness of their values and values of others; achievement motivation that includes confidence in their capabilities, ability to implement the plans; features of the volitional sphere that appears in your own strength, that is, the ability for self-regulation of behavior in society.

The author proves the importance of human dignity as an inherent attribute of social existence. In the article many characteristics advantages as an essential moral quality and maximum value. Identified the place and significance of the problem the philosophical and ethical direction. We identified the main regularities of formation of human dignity. Deepened and expanded science-based knowledge of the ethical-anthropological and socio-philosophical perspective of human dignity as a key in the development of society, nation, and state.

Key words: dignity, honor, society, modernity, category, values, morality, culture, man, responsibility, conscience.